

Bijvriendelijke zorginstelling Berkhout Marente in Lisse

Fabrice Ottburg en Dennis Lammertsma, 16 maart 2022, definitief.

Contactgegevens:

Dhr. Fabrice Ottburg
Wageningen Environmental Research
Fabrice.Ottburg@wur.nl
0317-486115

Dhr. Dennis Lammertsma
Wageningen Environmental Research
Dennis.Lammertsma@wur.nl
0317-486567

Relevante websites:

<http://www.groenecirkels.nl/nl/groenecirkels/Themas/Leefomgeving/Bijnehelpdesk.htm>

www.bijenlandschap.nl

www.groenecirkels.nl

www.kennisimpulsbestuivers.nl

Foto's: Fabrice Ottburg©.

Kader, aanleiding en vragen

Sinds 2020 is de Rabobank in de bollenstreek partner geworden van Groene Cirkel Bijenlandschap en wil met het initiatief hier concreet invulling aan geven. Op initiatief van de Rabobank wordt een bijenlint gerealiseerd in de bollenstreek. Het bijenlint is een succes en veel partners zijn inmiddels aangehaakt. Voor meer informatie zie: <https://www.bijenlandschap.nl/Project/bijenlint-bollenstreek/>

Ook zorginstelling Marente met hun locatie Berkhout in Lisse willen graag meedoen om hun tuin bijvriendelijker te maken en hebben advies nodig hoe dit te doen. De tuinen zijn ingericht op de behoeften van de bewoners (o.a. rolstoel- en rollatorvriendelijk, mogelijkheden voor beleving). Het verbeteren van de tuinen alleen gericht op het trekken van meer bijensoorten is daarom niet de bedoeling. Men heeft ook behoefte aan een advies dat rekening houdt met het specifieke karakter van de tuin.

In het voorliggende advies wordt rekening gehouden met de combinatie van de ecologische invalshoek en de belevingsinvalshoek. Welke mogelijkheden zijn hiervoor en hoe stem je dit op elkaar af? Wat kunnen de bewoners van Berkhout zelf nog ter hand nemen en waar is eventuele ondersteuning en begeleiding, bijvoorbeeld voor bewoners met dementie of somatische klachten, nodig? Door tekstboxen in kleur wordt dit in het advies aangegeven.

Berkhout Marente is gelegen aan de Berkhoutlaan 15 in Lisse en een veldbezoek heeft plaats gevonden op woensdag 18 augustus 2021 onder begeleiding van Rob Hoppers.

Figuur 1. Links entree Berkhout en rechts Rob Hoppers.

Adviezen

Aan de hand van foto's gemaakt tijdens het veldbezoek worden aspecten belicht en worden tevens aanbevelingen gegeven. Het voorliggende advies spitst zich niet alleen toe op wilde bijen, maar ook op zweefvliegers, dagvlinders en vele andere insecten die kunnen profiteren van de voorgestelde maatregelen.

I. Het aanleggen van kruidenrijk grasland voor wilde bijen: waarom?

Bloembezoekende insecten, zoals wilde bijen, zijn gebaat bij een hoge variatie aan bloemen in het grasland door het jaar heen: kruidenrijk grasland. Met het verhogen van het bloemaanbod in het grasland met, bij voorkeur inheemse plantensoorten, biedt men wilde bijen voedsel aan. Om het hele jaar voedsel voor wilde bijen aan te bieden wordt aangeraden om maximaal twee of drie keer per jaar afwisselend een deel van het grasland te maaien en het maaisel af te voeren, en een deel niet. De eerste maaironde dient bij voorkeur in de maand juni te worden uitgevoerd en de tweede in september. Door gedurende het jaar afwisselend stukken te maaien en te laten staan blijven het hele jaar bloemen aanwezig.

Figuur 2. Voorbeeld van een kruidenrijk grasland.

Figuur 3. De grasvelden rondom Berkhout zijn nu overwegend intensief gemaaide plantsoen grasvelden. Hiervan zou men bijvoorbeeld de randen (3 meter breed) of enkele grotere gebieden kunnen omvormen naar kruidenrijk grasland. Doe dit niet op locaties waar bijvoorbeeld speeltoestellen staan, zodat ook hiervoor ruimte is.

Bedrijven zoals Biodivers en Cruydthoeck leveren verschillende type inheemse zaadmengsels waarvan wilde bijen profiteren. Zie: www.biodivers.nl en <https://www.cruydthoeck.nl/>. In overleg met deze bedrijven kunnen zaadmengsel worden samengesteld gericht op de wensen van wilde bijen, waarbij inheemse mengsels de voorkeur verdienen boven uitheemse mengsels. Onze inheemse bijen en insecten zijn qua overlevingsstrategie immers aangepast aan inheemse plantensoorten.

Voor de aanleg van kruidenrijk grasland en of tuinbeplanting kan worden overwogen om bewoners die hiertoe in staat zijn mee te laten helpen met het inzaaien, planten en onderhouden. Inzaaien van bloemen kan bijvoorbeeld in de volle grond gebeuren, maar ook bijvoorbeeld op tafel op hoogte voor de minder valide bewoners. Onderhoud kan bijvoorbeeld bestaan uit het trekken van 'onkruid' of verwijderen van mos plakkaten. Bij een weelderig kruidenrijk grasland zijn voldoende bloemen aanwezig en kunnen de bewoners ook bloemen plukken om op de vaas te zetten. Een activiteit die uitnodigt om actief te bewegen (bukken, strekken, lopen en genieten).

II. Geschikte (tuin)beplanting voor wilde bijen

Nu is er in Berkhout sprake van een tuin die voornamelijk is ingericht met geschikte cultivars (door de mens geselecteerde rassen; figuur 4). Planten die de voedselbeschikbaarheid voor wilde bijen en dagvlinders deels vergroten. Naast deze cultivars wordt aanbevolen om ook planten aan te planten die meer door wilde bijen en andere insecten worden bezocht. In tabel 1 wordt een lijst van geschikte planten weergegeven (de lijst is niet uitputtend). Voor andere ideeën voor mogelijke plantensoorten zie: <http://www.bijenlandschap.nl/zet-je-in/poot-deze-bollen-of-planten/> of www.drachtplanten.nl. Probeer te werken met planten materiaal dat niet recent is bewerkt met (giftige) gewasbeschermingsmiddelen.

Figuur 4. De aanwezige bijvriendelijke cultivars in de 'achtertuin' van Berkhout.

Tabel 1. Vijftig voorbeelden van geschikte planten voor wilde bijen. Bron: www.drachtplanten.nl

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam
Aardaker	<i>Lathyrus tuberosus</i>	Rapunzelklokje	<i>Campanula rapunculus</i>
Akkerklokje	<i>Campanula rapunculoides</i>	Gewone ereprijs	<i>Veronica chamaedrys</i>
Beemdkroon	<i>Knautia arvensis</i>	Gewone margriet	<i>Leucanthemum vulgare</i>
Blauwe knoop	<i>Succisa pratensis</i>	Gewone rolklaver	<i>Lotus corniculatus var. corniculatus</i>
Boerenwormkruid	<i>Tanacetum vulgare</i>	Gewoon biggenkruid	<i>Hypochaeris radicata</i>
Bont kroonkruid	<i>Securigera varia</i>	Gewoon duizendblad	<i>Achillea millefolium</i>
Bosandoorn	<i>Stachys sylvatica</i>	Grasklokje	<i>Campanula rotundifolia</i>
Boswilg	<i>Salix caprea</i>	Grote centaurie	<i>Centaurea scabiosa</i>
Dolle kervel	<i>Chaerophyllum temulum</i>	Grote kattenstaart	<i>Lythrum salicaria</i>
Echt bitterkruid	<i>Picris hieracioides</i>	Grote ratelaar	<i>Rhinanthus angustifolius</i>
Echte koekoeksbloem	<i>Lychnis flos-cuculi</i>	Grote wederik	<i>Lysimachia vulgaris</i>
Echte kruisdistel	<i>Eryngium campestre</i>	Hazenpootje	<i>Trifolium arvense</i>
Geoorde wilg	<i>Salix aurita</i>	Heelblaadjes	<i>Pulicaria dysenterica</i>
Heggerank	<i>Bryonia dioica</i>	Ruig klokje	<i>Campanula trachelium</i>
Heggenwikke	<i>Vicia sepium</i>	Schermhavikskruid	<i>Hieracium umbellatum</i>
Kattendoorn	<i>Ononis repens subsp. Spinosa</i>	Slangenkruid	<i>Echium vulgare</i>
Klein streepzaad	<i>Crepis capillaris</i>	Stijf havikskruid	<i>Hieracium laevigatum</i>
Knoopkruid	<i>Centaurea jacea</i>	Struikhei	<i>Calluna vulgaris</i>
Koninginnenkruid	<i>Eupatorium cannabinum</i>	Veldlathyrus	<i>Lathyrus pratensis</i>
Kruipend stalkruid	<i>Ononis repens subsp. Repens</i>	Vogelwikke	<i>Vicia cracca</i>
Moerasandoorn	<i>Stachys palustris</i>	Wilde cichorei	<i>Cichorium intybus</i>
Moerasrolklaver	<i>lotus pendunculatus</i>	Wilde marjolein	<i>Origanum vulgare</i>
Muizenoor	<i>Hieracium pilosella</i>	Wilde reseda	<i>Reseda lutea</i>
Peen	<i>Daucus carota</i>	Zandblauwtje	<i>Jasione montana</i>
Pinksterbloem	<i>Cardamine pratensis</i>	Zeeaster	<i>Aster tripolium</i>

III. Voor wilde bijen geschikte inheemse struiken en bomen

Nu staan er rondom Berkhout al de nodige struiken en bomen, maar desondanks wordt hier ter inspiratie voor de bewoners toch op ingegaan. Tabel 2 geeft een lijst van geschikte inheemse struiken en bomen voor wilde bijen en andere bestuivers.

Bloeiende wilgen in het vroege voorjaar vormen een belangrijke voedselbron voor de eerste wilde bijen die uit de overwintering komen. Het aanplanten van een mooie rij knotwilgen is voor de wilde bijen waardevol.

Snoei echter niet elk jaar alle knotwilgen, maar snoei op maat, bijvoorbeeld de eerste drie bomen snoeien, de daarop volgende drie niet etc. Om vervolgens pas in het vierde jaar weer de snoeicyclus te herhalen. Op die manier zijn er elk jaar bloeiende wilgen aanwezig rondom Berkhout.

Figuur 5. Impressie van aanwezige struiken en bomen rondom Berkhout.

Voor de meeste zorginstellingen, evenals Berkhout, geldt dat onderhoud aan struiken en bomen overwegend wordt uitgevoerd door hoveniers. Ook vrijwilligers, bezoekers (o.a. familieleden) en of professionals kunnen met de bewoners hier een bijdrage aan leveren door gezamenlijke werkzaamheden uit te voeren als aanplanten van jonge struiken en bomen, snoeien, aanleggen van takkenrillen (dood hout) en knotten van wilgen. Voor bezoekers aan de bewoners geeft dit een andere invulling van het bezoek dat samen wordt beleefd (ook leuk voor de kleinkinderen).

Aanbevolen wordt om struiken en bomen te planten waar niet alleen wilde bijen en andere bestuivers van profiteren, maar ook de bewoners. Denk aan fruitboom soorten als appel, peer, pruim en kers, maar ook struiken als aalbes, zwarte bes en kruisbes.

Tabel 3. Geschikte inheemse struiken en bomen voor wilde bijen (deze lijst is niet uitputtend).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam
Zoete kers	<i>Prunus avium</i>	Wilgen soorten	
Gewone vogelkers	<i>Prunus padus</i>	Schietwilg	<i>Salix alba</i>
Lijsterbes	<i>Sorbus aucuparia</i>	Kraakwilg	<i>Salix fragilis</i>
Fladderiep	<i>Ulmus laevis</i>	Bindwilg	(Schietwilg x Kraakwilg)
Winterlinde	<i>Tilia cordata</i>	Grauwe wilg	<i>Salix cinerea subsp. Cinerea</i>
Sleedoorn	<i>Prunus spinosa</i>	Rossige wilg	<i>Salix cinerea subsp. Oleifolia</i> , (roestige wilg)
Eenstijlige meidoorn	<i>Crataegus monogyna</i>	Bittere wilg	<i>Salix purpurea</i>
Gelderse roos	<i>Viburnum opulus</i>	Laurierwilg	<i>Salix pentandra</i>
Vuilboom/sporkehout	<i>Rhamnus frangula</i>	Amandelwilg	<i>Salix triandra</i>
Gewone esdoorn	<i>Acer pseudoplatanus</i>	Katwilg	<i>Salix viminalis</i>
Witte paardenkastanje	<i>Aesculus hippocastanum</i>	Zandbodems	
Linde	<i>Tilia</i>	Boswilg	<i>Salix caprea</i>
Wilde appel	<i>Malus sylvestris</i>	Geoorde wilg	<i>Salix aurita</i>
Wilde peer	<i>Pyrus pyrastrer</i>	Kruipwilg	<i>Salix repens</i>

IV. Nestelgelegenheid

De meeste wilde bijensoorten graven zelf nesten in de bodem. Voor deze bijen is het dus niet nodig om bijenhoeven aan te leggen. Een leemhoudende zandhoop biedt nestelgelegenheid voor soorten, zoals zandbijen (*Andrena*), groefbijen (*Lasioglossum*) en pluimvoetbijen (*Dasypoda hirtipes*). Wil men aanvullend nog extra nestelgelegenheid aanbieden, dan kan dit door kunstmatige steilwanden c.q. zandheuvels van (leemhoudend)zand aan te bieden (figuur 6). Een steilwand van circa 50 cm hoog en één à twee meter breed, die zonbeschenen is volstaat. Maak je een minder steile wand, dus een heuvel, dan dien je hier rekening mee te houden in het beheer. Gefaseerd in ruimte en tijd kun je de dichtgegroeide heuvel handmatig weer opener maken. Verwijder een deel van de planten waardoor de kale benodigde zandbodem weer vrij komt te liggen. Voor Berkhout wordt aanbevolen om 3 tot 5 heuvels voor bodemnestelende bijen aan te bieden. Zorg ervoor dat deze heuvels c.q. nestellocaties binnen 100 meter afstand van bloemrijk gebied liggen.

Figuur 6. Links een natuurlijke steilwand en rechts een kunstmatige zandheuvel waarin bijen kunnen nestelen.

Voor de aanleg en onderhoud van een kunstmatige steilrand of nestheuvel kan worden overwogen om bewoners die hiertoe in staat zijn mee te laten helpen bij het maken en onderhouden. Normaliter wordt een nestheuvel op de grond gemaakt, maar ook een verhoogde tafel waarop een steilwand of nestheuvel wordt gemaakt [NIEUW voor Nederland!] biedt hier kansen voor wilde bijen en de minder valide bewoners.

V. Algemene richtlijnen voor bijenhôtels

Een kleine 50 wilde bijen soorten nestelen ook in kunstmatige bijenhôtels. Hiervan bestaan veel verschillende typen. Uiteenlopende materialen kunnen hiervoor worden gebruikt, die dienen als nestelgelegenheid. Belangrijke aandachtspunten voor bijenhôtels zijn:

- ✓ De openingen van de gaten in het hout dienen op het zuiden (sterke voorkeur), zuidoosten of zuidwesten gericht te zijn.
- ✓ Belangrijk is dat er geen regenwater in kan stromen en een afdakje is wenselijk.
- ✓ De binnenkant van de geboorde gaten moet zo glad mogelijk zijn, dus gebruik een goede houtboor en boor vooral in hardhout (in zacht hout ontstaan makkelijk splinters en oneffenheden).
- ✓ De diameters van de gaten, maar ook van riet- en bamboestengels variëren bij voorkeur tussen de 3 en 8 mm.
- ✓ Zorg ervoor dat de gaten niet door het hout heen worden geboord en dat de achterzijde dicht is.
- ✓ Stengels van riet, braam, bamboe of dergelijk moeten ook aan de achterzijde dicht worden gemaakt, bijvoorbeeld door ze even in natte leem te dopen of door middel van een propje watten.
- ✓ Gaten van 8 tot 10 cm diepte volstaan.
- ✓ Vervang bijenhôtels op tijd. Na verloop van tijd gaan blokken scheuren, ontstaat schimmel, neemt de druk van parasieten in het blok toe e.d. In de regel gaat een bijenhotel ongeveer twee jaar mee.
- ✓ Plaats een bijenhotel altijd in een voedselrijke omgeving (bij voorkeur binnen 100 meter van voedselgebied).

Figuur 7. Links het bijenhotel dat in de achtertuin van Berkhout staat. Rechts het bijenhotel dat in de voortuin hangt. Deze staat overwegend in de schaduw door de overhangende begroeiing en voldoet daarmee niet aan de eis “volop in de zon” met als gevolg dat zo’n bijenhotel minder effectief is. Aanbevolen wordt om hiervoor de bovenstaande richtlijnen op te volgen.

Bij het maken van bijenhôtels kan worden overwogen om bewoners die hiertoe in staat zijn mee te laten helpen. Afhankelijk van de lichamelijke en geestelijk gesteldheid kan dit bestaan uit het volledig bouwen van een hotel, tot het uitvoeren van deeltaken zoals het vullen van een gedeelte van het hotel met stengels, het boren van gaten, het dichtmaken van stengels aan de achterzijde met watten of leem of het verfraaien van het hotel door dit bijvoorbeeld te beschilderen op basis van voorgedrukte patronen.

Per bewoner dient te worden ingeschat of hij/zij zelfstandig kan werken en of dat dit onder begeleiding dient te gebeuren. De beschikbare capaciteit bij de vrijwilligers of professionals bepaalt of begeleiding mogelijk is.

VI. Oude takken en stengels

Niet alle solitaire bijensoorten nestelen in de bodem. Verschillende bijensoorten, zoals metselbijen (*Osmia*), maskerbijen (*Hylaeus*) en behangersbijen (*Megachile*), bouwen hun nesten in holle takken en plantenstengels (zoals riet). Sommige bijensoorten geven er de voorkeur aan om zelf het zachte merg uit dode takken, bijvoorbeeld van braam of vlier, te knagen. Bepaalde metselbijen doen dit bijvoorbeeld en deze nestelen om die reden niet in bijenhôtels. Om zulke soorten van dienst te zijn kan overwogen worden om gesnoeide takken op zonnige plaatsen meerdere jaren te laten liggen. Dit kunnen braam- en vliertakken zijn, maar ook oude holle stengels van diverse kruiden (fluitenkruid, kaasjeskruid, kaardebollen, distels) en oude rietstengels zijn in trek bij sommige maskerbijen. Motto: wees niet te netjes, er mag best hier en daar wat blijven liggen of staan! Voor meer informatie zie: <http://www.bestuivers.nl/wilde-bijen/nestelplaatsen>.

VII. Dood hout

In afstervend of dood hout, zoals houtstapels of rechtopstaande dode bomen, ontstaat geschikte nestelgelegenheid voor diverse wilde bijen en andere insecten. In het hout kunnen keverlarven gangen uitknagen, waarna wilde bijen erin kunnen nestelen. Ook een houtstapel met dood hout kan deze functie vervullen. Naast bijen maken ook graafwespjes en andere insecten gebruik van dit dood hout. Op de insecten in dood hout komen weer insectenetende vogels af, zoals spechten en mezen. Verder groeien er vaak allerlei mossen en paddenstoelen op dood hout. Onder andere dood hout van boomsoorten als populier, eik en beuk zijn geschikt. Verschillende soorten behangersbijen (*Megachile*) en metselbijen (*Osmia*) nestelen graag in dood hout. Als het hout ouder wordt en meer vermolmd raakt dan kan de andoornbij (*Anthophora furcata*) erin gaan nestelen.

Figuur 8. Achterin de tuin van Berkhout is een takkenril aanwezig, waarin naast kleine zoogdieren ook hommels een plek kunnen vinden om hun nest te maken. Aanbevolen wordt om op meerdere plekken ook wat dood hout neer te leggen naast deze takkenril.

De aanbevelingen die in de bovenstaande blauwe tekstboxen worden meegegeven zijn niet alleen stimulerend voor de bewoners, maar juist ook voor de professionals (medewerkers), vrijwilligers en bezoekers. In gezamenlijkheid kan worden geklust, geknutseld, gewerkt en worden rondgeleid door de bewoners aan en met de bezoekers in relatie tot het bijenlandschap op het terrein van de zorginstelling. Uiteraard in samenwerking met de professional en vrijwilligers.

Vanuit de professionals en vrijwilligers is het raadzaam om een klein kerngroepje op te richten die het leuk vindt om zich hiermee bezig houdt en op alle onderdelen een programma maakt.

Tip! IVN Nederland heeft een 'Basistraining Grijs, Groen & Gelukkig' ontwikkeld.

Hierin stelt IVN dat Groen goed is. Groen draagt bij aan de gezondheid en het welzijn van cliënten. Maar ook mantelzorgers en professionals hebben baat bij meer groen in de ouderenzorg. Een groene omgeving vermindert stress, verbetert de concentratie en nodigt uit tot bewegen. Dit is niet alleen goed voor de algehele gezondheid maar ook voor bijvoorbeeld het dag- en nachtritme van bewoners.

Met groene dagbestedingsactiviteiten [in het voorliggende advies is dit nu toegespitst op wilde bijen en het bijenlandschap] verlegt IVN de regie naar cliënt en mantelzorg. Vraaggericht werken is daarbij een belangrijk uitgangspunt. Daarmee dragen groene dagbestedingsactiviteiten niet alleen bij aan meer zelfbeschikking van ouderen, maar ook aan verdere professionalisering van zorgprofessionals.

In de training Grijs, Groen & Gelukkig zet IVN de natuur in ten behoeve van de kwaliteit van de ouderenzorg. IVN verkent met deelnemers de mogelijkheden van natuurbeleving en zetten groen in om de regie te verleggen naar cliënten en mantelzorgers. Daarbij wordt draagvlak gecreëerd voor de vergroening van organisatie, in binnen- en buitenruimte. En IVN voert een aantal eenvoudige natuurbelevingsactiviteiten uit.

De training vormt een basis voor een structurele vergroening van een instelling. Ze zorgt voor draagvlak onder professionals, vrijwilligers en bewoners, die nodig is om een succesvolle verandering te realiseren. De training sluit aan bij actuele ontwikkelingen en vraagstukken in de praktijk (Bron IVN Nederland).

Voor meer informatie zie:

<https://www.ivn.nl/grijs-groen-gelukkig/basistraining-grijs-groen-gelukkig>

FIN.